

SÖREN STENLUND

Wittgensteinian – jag?

Några filosofiska bekännelser

---

1. Inspiratörer till Det osägbara

Vad som föranleder denna artikel är några uttalanden om mig och min filosofiska inriktning som Sven Danielsson gör i sin recension av Pär Segerdahls bok *Språkteorier och språkspel*. I recensionen inleder Danielsson genom att som bakgrund teckna sin bild av Wittgenstein-receptionen i Sverige, och i den antyder han att jag skulle vara den förste 'riktige wittgensteinianen' bland professionella filosofer i landet.

Vad är det då enligt Danielsson att vara en 'riktig wittgensteinian'? Det betyder bl a att man saknar den 'kritiska distans' som utmärkte exempelvis Anders Wedbergs sätt att behandla Wittgensteins idéer. Det är att vara något av en okritisk och hängiven beundrare som försöker arbeta i 'mästarens efterföljd'. Men faktum är att Wittgenstein egentligen aldrig haft den rollen för mig i mitt arbete, och minst av allt när jag skrev *Det osägbara*.

Sven Danielsson är inte ensam om att anse att jag presenterade mig som 'wittgensteinian' när jag utgav *Det osägbara* (Norstedts 1980), men det är något som jag här vill dementera. Eftersom *Det osägbara* sedan länge hör till ett passerat stadium i min filosofiska utveckling (om man får uttrycka sig så pretentiöst), så vill jag nu passa på att säga några saker om vad boken handlade om – några saker som med tiden blivit sägbara.

Ett genomgående och väsentligt inslag i *Det osägbara* är en form av självupptagen, raljerande och provokativ skämtsamhet. Det är en teknik som jag använde där i ett *filosofiskt* syfte och inte i underhållningssyfte. Skämtsamheterna och provokationerna var medel, inte mål. Man behöver inte ha förstått mycket av Wittgenstein för att inse att ingenting kan vara mer främmande för andan i hans filosofi än den metoden. Hos Wittgenstein finns inga polemiska gester av det slaget,

vare sig hos den tidigare eller senare Wittgenstein. Han skiljer sig från många av de stora namnen inom filosofin under detta århundrade genom att han aldrig för in någon känslsamhet i sitt filosoferande. Visst använder han ibland humor som ett medel för att nå besinning, men hans ironier och grammatiska skämt ligger på en annan nivå. De är aldrig aggressiva och utmanande. *Det osägbara* är definitivt inte skriven av någon som ens försökte arbeta på det sätt som är säreget för Wittgenstein.

Dessa drag, som alltså inte finns hos Wittgenstein, finns däremot hos Nietzsche. Nietzsche var den avgörande inspirationskällan för mig när jag skrev *Det osägbara*. Den 'tongivande' innebörden av termen 'det osägbara' i boken som helhet är (vad man kunde kalla) den nietscheanska, och inte den språklogiska innebörden i Wittgensteins *Tractatus*. Den senare innebörden är ett tema i boken, och det var för att nå en viss verkan som jag blandade de två innebörderna.

Om någon hade velat kalla författaren till boken för nietschean så skulle det inte ha varit helt fel (men då inte i den akademiska mening- en av någon som upprepar Nietzsches 1800-talsidéer). Jag kunde ge exempel på fraser, ansatser och retoriska grepp i boken som är inspirerade av bestämda textställen hos Nietzsche. Den ibland lättsinniga och spefulla tonen i boken, med ironiska vitsigheter, överdrifter och spontana infall, som kan ge ett intryck av att ha tillkommit på ett lättsamt och omedelbart sätt, är inte något naturligt och spontant sätt för mig att uttrycka mig. Framställningen är i långa stycken en konstruktion och vitsigheterna och de 'spontana infallen' är omsorgsfullt valda för att lyfta fram och underminera de former av filosofiskt allvar som hör till den 'kritiska distans' till vilken jag ville skapa kritisk distans.

Varför angav jag då inte Nietzsches arbeten som en viktig inspirationskälla? Det skulle knappast ha varit klagörande eller tjänat mina syften med tanke på att de då rådande fördomarna om Nietzsches filosofi inte var mindre befängda än fördomarna om Wittgensteins filosofi. Nietzsches filosofi ansågs höra till sådant som enbart har 'historiskt intresse', om den överhuvudtaget betraktades som filosofi.

Vad jag fann hos Nietzsche var inte bara en retorisk teknik i meningen av en litterär form för att framställa vissa filosofiska tankar på ett mer underhållande sätt, som om samma innehåll kunde ha framställt i en saklig, argumenterande form. Hos Nietzsche finns en insikt

som jag såg många exempel på runt omkring mig, nämligen att ett etablerat filosofiskt synsätt har sitt grundfäste, inte i de formulerade grundsatserna och de sakliga argumenten, utan i outtalade omständigheter som finns mellan raderna i de filosofiska texterna. Exempelvis i hur man gör sig blind för vissa saker och hur man vill minnas andra. Betydelsen av sådana omständigheter kan man inte komma åt genom någon saklig argumentation. De ligger för nära inpå. De drar sig då bara undan som spöken och blir än mer osynliga.

Varför behövde de lyftas fram ljuset? Av Nietzsche blev jag hjälpt till en historisk medvetenhet i vilken det blev klart för mig att jag befann mig i en filosofisk tradition som höll på att förfalla – inte så mycket i tekniskt-vetenskapligt avseende som filosofiskt. Många av den analytiska filosofins främsta stoltheter var på väg ut ur filosofin, och de filosofiska motiven för många av dess fler och fler tekniska specialområden blev alltmer ansträngda och konstruerade. De filosofiska motiven betydde nästan ingenting alls för många av de allra främsta forskarna inom dessa områden. I det läget vill man ompröva sin inställning och sina övertygelser, och vad jag tvingades inse var helt enkelt att jag hade låtit mig luras i många avseenden.

En sådan upptäckt vill man förmedla till dem som befinner sig i samma båt, även om det innebär att man måste säga saker som inte får sägas, saker som i den (nietzscheanska) meningen är osägbara. Filosofin var för viktig för mig för att jag skulle tåga, och jag var inte tillräckligt väluppfostrad för att låta mig hindras.

Det osägbara var alltså resultatet av en självuppgörelse. Det finns ingen kritik av någonting i boken som inte också är en självkritik, som inte också är ett angrepp på tankar och inställningar som jag själv omfattat eller prövat och som jag därför känner inifrån. Den skiljer sig från annan filosofisk polemik som framförts på svenska genom att den angriper idéer, sätt att tänka, och inte personer.

Visst har jag lärt mig mycket av Wittgenstein och visst spelade han en roll i denna uppgörelse, men det gjorde också andra filosofer, och då inte bara Nietzsche. Exempelvis Quine. Quines kritik av den äldre analytiska filosofin blev tidigt en tankeställare för mig. Jag tycker fortfarande att det ligger något i tanken att den analytiska filosofin, som en form av filosofiskt tänkande, som ett sätt att reagera på den traditionella filosofins problem, når sin fulländning och avslutning med Quine. I Quines tänkande förintar den liksom sig själv. Den ger sig

själv inget utrymme. Efter Quine kunde det bara bli skolasticism, vakthållning eller upplösning, med många fåfänga försök att hitta på något nytt för att allt väsentligen skulle få förbli sig likt.

2. Wittgensteinbilden i Sverige

Men tillbaka till Sven Danielssons recension. Han skriver om *Det osägbara* att den "förklarar och utvecklar tankar från den senare Wittgenstein". Men så är det ju inte. Av bokens fem kapitel är det de tre första förberedande kapitlen som tar upp vissa av Wittgensteins idéer, men nästan uteslutande tankar från Wittgensteins *Tractatus* (som man brukar räkna till den tidigare Wittgensteins filosofi). Det första kapitlet tar upp frågan om Wittgenstein var analytisk filosof, och där var det väsentligt för mig att lyfta fram drag hos den *tidige* Wittgenstein som inte går ihop med den då gängse läsningen av *Tractatus* bland analytiska filosofer.

Nu tror jag inte att Sven Danielsson felaktigt hänförde min bok till den senare Wittgensteins filosofi av slarv. Jag tror inte heller att det var av illvilja eller överhuvudtaget med avsikt. Nej, det är helt enkelt så som Danielsson och andra *vill minnas* boken. Det är så man har 'lagt den till handlingarna'. Jag tvivlar inte på att han är uppriktig när han i sitt senare inlägg i debatten säger att det inte var hans avsikt att misstänkliggöra det växande intresset för Wittgenstein. Om Wittgensteins inflytande och min bok säger han bara som det är – enligt vad han minns och har för sig.

Jag tror inte att jag överskattar bokens betydelse och jag känner idag ingen överdriven stolthet för den, men den skapade i varje fall lite oro i leden. Genom att förknippa boken med den negativa bild av den senare Wittgenstein som härrör från 50- och 60-talen, har man stillat den oro som boken orsakade och liksom kanoniserat ett sätt att förhålla sig till den. Författaren blir automatiskt etiketterad som en misstänkt wittgensteinian. På liknande sätt vill Danielsson genom sin recension lägga Segerdahls bok till handlingarna så att den inte skall vilseleda ungdomen.

Danielsson har ju rätt i att de ledande fackfilosoferna i Sverige visat en reserverad hållning till Wittgenstein, särskilt till den senare Wittgenstein. (En något mer rättvis och nyanserad bild av Wittgensteins filosofi fanns i Sverige t ex hos teologen Anders Nygren.) Wittgenstein blev betraktad som en skum figur som (med Danielssons ord)

uttryckte sig ”dunkelt och suggestivt”. Han förknippades med Oxford-filosofernas länsstolsfilosofering om det vanliga språket och han uttalade sig kritiskt om den formella logiken och den vetenskapliga filosofin. Genom *Tractatus* hade han inspirerat de logiska positivisterna, men nu var han en avfälling.

Men framförallt så var han en person som inte kunde uppföra sig korrekt enligt de nya signaler för akademisk-filosofisk etikett och god ton som gavs kring mitten av århundradet, och det inte minst av följande skäl: För Wittgenstein – liksom för Descartes, Kant, Schopenhauer, Nietzsche, Husserl och andra tänkare – hade filosofierandet en viktighet och ett allvar, som går utöver de yrkesmässiga och akademiska formerna av viktighet och allvar. Den inställningen, och respekten för den, blev något nästan förhatligt i den sekteristiska vetenskapstro som blir vanlig inom vad man började kalla för ’den internationella vetenskapliga filosofin’.

Jag tror att Bertrand Russells förkunnelse i hög grad var orsaken till den fördomsfulla Wittgensteinbilden i Sverige. Russell hade mer och mer lämnat det filosofiska arbetet och tagit på sig rollen av en ledande ideolog för den ’fria världen’. Det var framförallt i den egenkapen som Russell – ”vårt århundrades största filosof”, enligt Ingemar Hedenius – fördömde den senare Wittgensteins filosofi. Russells budskap anammades av tongivande fackfilosofer här i Sverige. De skapade en anda, ett ideologiskt engagemang, i vilket man skulle förlöjliga ’kontinental filosofi’ och skratta åt råa sarkasmer om Hegel, Heidegger, Bergson och andra ’antiintellektualister’, vilka i likhet med Wittgenstein uttryckte sig dunkelt och suggestivt och ville få oss att tro på saker som vi inte har några ’förnuftiga skäl’ för.

Jag kunde aldrig dela den där munterheten. I början, innan jag visste vad det handlade om, tänkte jag: Vad filosofiskt begåvade dessa människor måste vara som har kunnat tränga in så djupt i dessa stora tänkares idéer att de kan se att de inte bara tänker fel, utan att de t o m är oförnuftiga och löjliga.

Vad som i dag förefaller mig viktigt för filosofins del i denna ideologiska konflikt, är att den gällde motsatta inställningar till historisk medvetenhet. Inte historisk medvetenhet i meningen av akademiskt vetande om klassisk filosofi eller om hur man tänkte förr, utan som bruket av sådant vetande i en strävan efter (kritisk) självmedvetenhet. Hos många ’kontinentala filosofer’ fanns en annan

öppenhet för denna strävan, och det gällde också Wittgenstein även om han aldrig gör det till något tema i sin filosofi. För de tongivande analytiska filosoferna blev det däremot väsentligt att blockera denna strävan genom att efterlikna naturvetenskapernas inställning, arbetssätt och framstegstänkande, och ta dem som normativa förebilder i filosofin. Man kan se många yttringar i den analytiska litteraturen av den gränsdragning som gjordes mellan 'riktiga' ämnen och problem, och sådana som enbart har 'historiskt intresse' (till vilka väsentligen all traditionell filosofi hörde). Det var visserligen en legitim akademisk sysselsättning att arbeta med äldre filosofiska texter, men då bara med den kritiska distans som var passande för ämnen som endast har historiskt intresse, och som i bästa fall kan anses föregripa någon teknisk uppfinning i vår tid.

Man kanske kan säga att *Det osägbara* berör den senare Wittgenstein genom att boken angriper yttringar av dessa ideologiska krafter, vilka formade den negativa Wittgensteinbild i Sverige som Sven Danielsson påminner oss om. Men boken behandlar inte den *filosofi* som Wittgenstein själv framställde i *Filosofiska undersökningar* eller i andra av sina senare skrifter. Och även om den förklarar och utvecklar vissa tankar från den tidige Wittgenstein, så var inte heller det dess huvudsyfte. Jag säger uttryckligen i förordet att "bokens innehåll har inte så mycket med Wittgenstein att göra. Wittgensteins filosofi är egentligen bara ... ett exempel", och det var inte menat som ett skämt.

I mina senare filosofiska arbeten spelar den senare Wittgensteins idéer en mer väsentlig roll som inspirationskälla. Från Wittgenstein har jag tagit för mig av vad jag funnit klargörande, viktigt och användbart för de frågor jag arbetat med. Mycket av vad Wittgenstein sagt hör till det bästa som sagts i de frågorna. Men det finns säkert riktiga wittgensteinianer som skulle hävda att jag inte arbetat i mästarens efterföljd. De har säkert rätt. Det väsentliga för mig har varit de problem och ämnen jag arbetat med.